

URTX

PLUJA DE FOC. LES GARRIGUES CREMEN (ELS ATACS AERIS A LA COMARCA DE LES GARRIGUES DURANT LA GUERRA CIVIL 1936-39)

Josep Rubió Sobreperre

PLUJA DE FOC. LES GARRIGUES CREMEN

(ELS ATACS AERIS A LA COMARCA DE LES GARRIGUES DURANT LA GUERRA CIVIL 1936-39)

Abstract

Por mediación de una ayuda recibida desde la Direcció General de la Memòria Democràtica para la realización de actividades de investigación, promoción i difusió de la Memoria Històrica, este verano tuve la posibilidad de visitar uno de los archivos más imprescindibles para poder explicar y reconstruir los ataques aéreos que sufrieron las poblaciones de la comarca de Les Garrigues durante la Guerra Civil española. Este archivo es el Ufficio Storico de l'Stato Maggiore de l'Aeronautica Militare de Roma, donde puede consultarse toda la intervenció de la aviación legionaria italiana durante la Guerra en los frentes de Aragón, Valencia i Catalunya, información recogida en diversos legajos y libros de vuelo. Cabe decir, asimismo, que para conocer o hacer una total reconstrucción de todas las actividades aéreas ocurridas en aquel periodo, es necesario consultar otros archivos aeronáuticos, no solamente para completar la información relacionada con la aviación italiana sino para explicar la evolución y participació de la aviación franquista y de la Legió Còndor enviada por la Alemania nazi (archivos de Villaviciosa de Odón i Ávila).

La actuació y intervenció de la Aviazione Legionaria italiana se centra, en nuestra comarca, fundamentalmente entre las fechas del 23 de diciembre de 1938 y el 7 de enero de 1939, periodo conocido como el de "La Batalla de Les Garrigues", después de la caída de los frentes del Ebro y del Segre. Así empezaba la ofensiva final del ejército franquista hacia Catalunya. La comarca de Les Garrigues se ocupó entre los días 25 de diciembre (Granyena de les Garrigues) y el 10 de enero (Espluga Calba y Fullede).

45 bombardeos localizados en la comarca, 34 de ellos realizados por la Aviazione Legionaria italiana. Unos 300.000 quilos de bombas y unos claros protagonistas, los Savoia-Marchetti SM79. Pero sobretodo un triste final, 91 víctimas inocentes.

Thanks to a grant from the General Office of the Democratic Memory for research and promotion of the Historical Memory, this summer I had the opportunity to visit one of the most important archives for explaining and reconstructing the bombing raids on the towns in the district of Les Garrigues during the Spanish Civil War. This archive is the Ufficio Storico de l'Stato Maggiore de l'Aeronautica Militare in Rome, where it is possible to consult all the activities of the Italian Legionary Air Force during the war on the fronts in Aragon, Valencia and Catalonia, which is contained in various bundles and flight logs. It must also be mentioned that for full knowledge or a total reconstruction of all the aerial activities from that period, it is necessary to consult other aeronautical archives, not only to complete the information related to the Italian aviation but also to explain the evolution and participation of Franco's air force and the Condor Legion sent by Nazi Germany (archives in Villaviciosa de Odón and Ávila).

The action by the Italian Legionary Air Force in our district was focussed mainly between the 23rd of December 1938 and the 7th of January 1939, a period known as the Battle of Les Garrigues, after the collapse of the fronts on the Ebro and Segre. This was the beginning of the final offensive by Franco's troops against Catalonia. The district of Les Garrigues was occupied between the 25th of December (Granyena de les Garrigues) and the 10th of January (Espluga Calba and Fullede).

Forty-five bombing raids were carried out in the district, 34 by the Italian Legionary Air Force. These dropped about 300 tonnes of bombs mainly from the Savoia-Marchetti SM79. But there was also the sad end, 91 innocent victims.

Paraules clau

Guerra Civil, comarca de les Garrigues, bombardejos, Aviazione Legionaria, víctimes, ordres d'atac, Savoia, Marchetti SM-79, Ufficio Storico.

Pròleg

L'article vol oferir, per primera vegada, tot i que la recerca d'informació resta oberta, una visió global i de conjunt de què, com, qui, on i quan es produïren els bombardeigs a la comarca de les Garrigues durant la guerra civil del 1936 al 1939. La possibilitat d'accedir a l'arxiu de *l'Ufficio Storico de l'Stato Maggiore de l'Aeronautica Militare* de Roma, gràcies a un ajut rebut de la Direcció General de la Memòria Democràtica, ha estat bàsica i clau per conèixer qui realitzà, en la seva majoria, els atacs aeris a la nostra comarca i també per saber qui foren els autèntics terroristes i culpables de la majoria de les morts de la població civil garriguenca.

És cert, tanmateix, que per conèixer o fer una reconstrucció total de totes les activitats aèries en aquell període no s'acaba només amb la consulta de l'Ufficio Storico. Hi ha dos altres arxius, que a més de completar la informació relacionada amb l'aviació italiana, ampliaria aquesta en relació a l'evolució i participació de l'aviació franquista i de l'alemanya nazi (Legió Cóndor), al nostre territori¹. La recerca que s'ha fet i que, en una part, apareix reflectida en aquest escrit, és totalment pionera ja que fins ara, l'única visió sobre els bombardeigs a la comarca fet de manera conjunta, només ha aparegut a l'obra realitzada per Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroja, publicada l'any 1986, *Catalunya sota les bombes*, on s'hi reflecteix al-

guna explicació sobre els més importants, tota una relació de bombardeigs identificats fins aleshores així com un llistat de víctimes produïdes per aquests². Posteriorment, els mateixos autors van matisar i corregir l'autoria d'alguns d'aquells bombardeigs d'aquell primer llibre, fonamentalment perquè s'ampliaren els camps d'investigació³. Així doncs per fi es pren constància de l'autoria de la majoria dels atacs a la comarca, sinó també de la resta d'atacs, malgrat no s'hagi demostrat la seva autoria, que patí el territori garriguenc entre el 2 d'abril de 1938 i el 7 de gener de 1939.

Introducció

Fins al trencament del Front de l'Ebre (novembre 1938) i del Front Segre (desembre 1938) per part de l'exèrcit franquista i, en conseqüència, l'inici de l'ofensiva militar final a Catalunya, a la comarca de les Garrigues, pràcticament, no havia tingut cap tipus de protagonisme de caire bèl·lic. Sí que hi hagué, des d'una altra perspectiva, un alt nivell de conflictivitat social i pseudopolítica caracteritzada per una important persecució religiosa (pràcticament totes les esglésies foren saquejades i cremades moltes de les seves imatges, així com l'assassinat indiscriminat d'alguns dels seus rectors, vicaris o seminaristes) i per l'anomenada "revolució social", amb la materialització de diferents models col·lectivistes, encapçalats fonamentalment per la CNT, però també per l'actua-

¹ Aquests arxius són el *Archivo General Militar (AGM)* a Àvila i el *Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA)* a Villaviciosa de Odón (Madrid).

² Solé Sabaté, J.M. i Villarroja, J. *Catalunya sota les bombes(1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

³ Solé Sabaté, J.M. i Villarroja, J. *España en llamas. La Guerra Civil desde el aire*. Madrid: Ediciones Temas de hoy, 2003.

**Bombardeig a les
Borges Blanques,
25 de novembre
de 1938.**

ció de grups radicals dedicats a la persecució de grans propietaris, personatges pseudoreligiosos o exdirigents polítics locals caracteritzats o titllats de pertànyer o participar de l'ideologia considerada de caràcter dretà, feixista, faccions o de suport a la revolta militar⁴. Molts d'aquests foren denunciats i jutjats pel Tribunal Popular, d'altres ja no tingueren tanta sort i foren assassinats, cremats, amputats o torturats a les cunetes de qualsevol carretera o en alguna zona amagada del terme.

En un estudi recent, s'han comptabilitzat 234 víctimes de la violència revolucionària i de la repressió a la reraguarda a la comarca de les Garrigues⁵. Però la venjança a aquestes actuacions en temps de conflicte però lluny del front, tingueren un plat fort, de doble racció. La repressió franquista seria implacable i la comarca de les Garrigues patiria una de les actuacions més importants i radicals per part dels guanyadors. Cal recordar que després de les comarques de la Conca de

Barberà i de la Terra Alta, Les Garrigues, fou la tercera comarca amb un índex més alt d'afusellaments, el 3'9 per mil⁶. Per un total de 194 víctimes de la repressió franquista⁷. Les Garrigues no seran camp de batalla, pròpiament dit, fins el 23 de desembre, data marcada com l'inici de l'ofensiva franquista, ja definitiva, vers Catalunya, on es produiran durs enfrontaments, en la que es podria anomenar la línia Granadella-Albargés-Cogul-Castelldans-Borges Blanques. Serà el que s'anomena "Batalla de les Garrigues" ⁸, entre els dies 25 de desembre (ocupació de Granyena) i el 10 de gener (ocupació dels últims pobles de la comarca, l'Espluga Calba i Fullella).

Entre d'altres aspectes, i per això fou durament atacat i bombardejat aquest eix abans esmentat, cal recordar que Enrique Líster establí la comandància del Vè Cos de l'exèrcit republicà prop de Castelldans (zona de l'anomenat Mas de Melons), per després traslladar-se, en retirada, cap a les Borges

⁴ Per més informació sobre el procés col·lectivista a la comarca de les Garrigues, vegeu Rubió Sobrepere, J. "La revolució al camp. La formació de les col·lectivitats agrícoles a la comarca de les Garrigues durant la guerra civil (1936-39)". p. 145-176.

⁵ Aquest estudi ha estat realitzat per l'autor que subscriu l'article per al projecte del Centre d'Història Contemporània que porta per títol: Cost humà de la guerra civil a Catalunya.

⁶ Vegeu Solé Sabaté, J. M. *La repressió franquista ...* p. 214-218. També a Barallat, M. *La repressió a la postguerra civil...* p. 329-330.

⁷ Estudi realitzat per Josep Rubió Sobrepere pel Centre d'Història Contemporània: El Cost Humà de la guerra civil a Catalunya.

⁸ Terme utilitzat per Galitó, P. i altres a *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. p. 246.

**Bombardeig a les
Borges Blanques,
2 de desembre
de 1938.**

Blanques, on establí l'Estat Major, en un edifici situat al passeig Terrall, núm. 14 (Cal Paco)⁹. Posteriorment Líster i les seves tropes es desplaçaren cap a la zona de Tarrés. Hi hagué 10 o 12 dies d'autèntica lluita i d'esforç titànic, uns per defensar una línia d'entrada a Catalunya i altres per destruir clarament els focus de resistència que cada vegada eren més dèbils. Només cal revisar els "partes" de guerra d'un i altre bàndol¹⁰. A tot això els bombardeigs franquistes ja havien fet la seva feina. Tot i que entre el 20 de desembre i el 7 de gener hi hagué bombardeigs constants a gairebé tots els pobles de la comarca, anteriorment aquests, ja havien fet estralls a diferents pobles de les Garrigues, bàsicament a la població civil, que provocaren la fugida en massa de bona part d'aquests habitants cap a refugis fora del nucli de la població per evitar perdre la vida. Així, molts s'establiren als camps, refugiats en cabanes, allunyats dels objectius de l'aviació.

Les poblacions de les Borges Blanques, en un primer moment i, Castellldans després, foren les més afectades pels bombardeigs dels anomenats nacionals (bàsicament l'aviació legionària italiana). De fet, per culpa

dels importants estralls i destrosses en la població, foren dues de les poblacions de la comarca que reberen el suport econòmic de la *Dirección General de Regiones Devastadas y Reparaciones* (DGRD), per tal de recompondre edificis, tant públics com privats, cases, places, escoles i d'altres. També la Granadella, per decret de 25 de desembre de 1940, fou una població adoptada per Franco i això li possibilitava beneficiar-se de les aportacions econòmiques per tal de refer-se de les destruccions d'infraestructures i recuperar la vida social local¹¹.

Quantitat de bombardejos rebuts a la comarca

Després de fer la recerca de forma documentada, això vol dir amb ordres d'atac, la comarca de les Garrigues registrà un total de 32 ordres de bombardeigs, de forma directa i 2 ordres més d'atac destinades al metrallament de zones on es tenia constància de l'existència de tropes així com la destrucció de nusos de comunicació, especialment carreteres. Així, doncs, hi insisteixo, de forma oficial, tenim comptabilitzades un total de 34 ordres d'atac o d'intervenció directa que

⁹ Giné, M. "Els bombardeigs a les Borges Blanques..." p. 149.

¹⁰ Gárate, J.M. *Partes oficiales de guerra 1936-1939*.

¹¹ Castellldans fou la primera població de les Garrigues a ser adoptada per part de l'Estat per mitjà del Decret de 7 d'octubre de 1939. Posteriorment Borges Blanques fou adoptada pel "caudillo" per mitjà del Decret de 15 de desembre de 1939. Per conèixer més sobre les dates de les adopcions d'aquestes poblacions garriguenques per part de Franco, vegeu Solé Sabaté, J.M. *La repressió franquista ...* p. 105.

**Bombardeig a les
Borges Blanques
i a Juneda,
25 de desembre
de 1938.**

correspondrien a l'actuació de l'Aviazione Legionaria italiana a la comarca de les Garrigues. Altres ordres corresponen a vols de reconeixement i inspecció de la zona, sense que hi hagi cap tipus d'atac. Aquestes ordres d'atac estan datades, de forma majoritària, entre els dies 24 de desembre de 1938 i el 7 de gener de 1939, concretament un total de 28 ordres de bombardeigs (més del 87% de tota la comarca). Això vol dir que la majoria d'atacs es produïren en 15 dies (cal dir, a més, que els dies 1 i 2 de gener de 1939 no hi hagué cap atac).

La primera ordre de bombardeig per part de l'aviació italiana, a la comarca, quan encara no s'havia realitzat l'ofensiva final, data del dia 25 de novembre de 1938. Seguidament les altres es produïren els dies 2, 20 i 21 de desembre¹². Malgrat això tenim informació que es realitzaren uns quants bombardeigs més a la comarca tot i que les fonts que ens permeten afirmar això no són directes (ordres d'atac originals) sinó que, fonamentalment, estan extretes d'informacions orals i de la consulta dels arxius locals i del registre civil, després de fer el buidatge dels llibres de la secció de defuncions. D'aquesta manera sabem de forma documental, registre de víctimes, que es produïren 8 bombar-

deigs més. El primer, el 2 d'abril de 1938, posteriorment el del dia 11 o 13 de maig, el dia 22 de juny i els dels dies 21, 22, 24, 30 i 31 de desembre. D'aquests no en sabem la seva autoria. Tot i així, existeixen diferents hipòtesis de la realització dels atacs. Per una banda, l'actuació de la Legió Cóndor, és a dir de l'aviació alemanya. I l'altra que fos la mateixa aviació italiana, tot i que, per diferents motius no estigués especificat en les seves ordres d'atac (bombes sobrants, inclemències meteorològiques, altres motius). O, en última instància, la participació de les brigades aèries del mateix exèrcit franquista espanyol. Potser el cas més clar d'intervenció de l'aviació alemanya podria ser el del bombardeig del dia 2 d'abril de 1938. Cal recordar que la setmana del 26 de març fins al dia 3 d'abril, entrada dels franquistes a Lleida, es produïren tot un seguit d'atacs aeris, a destacar el del dia 27 de març, produïts per la Legió Cóndor i protagonitzats pels Heinkel-51 i Heinkel-111. El mateix dia 2 d'abril, la ciutat de Lleida fou durament bombardejada per esquadrons dels avions abans esmentats¹³. A tots aquests atacs, caldria sumar-ne dos més, malgrat no estiguin registrats i homologats per cap document, però que han perdurat en la memòria oral i que es produïren el 28 de desembre de

¹² Vegeu annex 1: Relació d'ordres d'atac realitzades per l'Aviazione Legionaria.

¹³ Vegeu Barallat Barés, M. *La repressió a la postguerra civil...* p. 47-51. Sagués, J. *Una ciutat en guerra...* p. 513-514. Mezquida, Luís M. *La Batalla del Segre ...* p. 25-50. Solé Sabaté, J.M. i Villarroya, J. *Catalunya sota les bombes...* p. 67-70.

**Bombardeig
a Juneda,
25 de desembre
de 1938.**

1938, un al poble del Vilosell¹⁴ i l'altre, a la Granadella¹⁵.

Per tant, parlaríem, com a mínim, de 43 bombardeigs documentats i 2 recuperats per la memòria oral gràcies a estudiosos locals. Això faria un total de 45 bombardejades a la comarca¹⁶. Si aquestes noves dades, les contrastem amb l'única publicació on s'esmenten la relació de bombardejades a la comarca, la comparació és abismal. En aquella publicació només relacionaven 9 bombardejades a la comarca¹⁷, en aquesta recerca podem dir que, de moment, en tenim dades de 36 més.

Localitats bombardejades

Abans de fer-ne una relació, cal dir que algunes ordres d'atac incloïen el bombardeig de més d'una població, feta pels mateixos bombarders i al mateix dia, per tant tindrem molts més pobles afectats en relació al nombre total de bombardejades quantificats en l'anterior apartat¹⁸. La població que patí més els atacs de l'aviació franquista, i més con-

cretament de l'aviació italiana fou Castellldans, amb un total de 19 atacs. A continuació tenim la població de Borges amb 6 atacs, juntament amb la de Cogul que en patí 5. La població de l'Albagés sofrí 4 bombardejades. Granyena, Omellons i Arbeca 2 i les poblacions de Juneda, Soleràs, Vinaixa i Fullela patiren un bombardeig per part de l'aviació legionària, segons les ordres d'atac. El cas més singular és el de l'Espluga Calba que per motius meteorològics se salvà del bombardeig previst per al dia 7 de gener i els Savoia italians es dirigiren cap a Solivella (Conca de Barberà).

En relació a altra documentació que ens informa de diferents atacs, tant de caire bibliogràfic com del registre civil, sabem que la població de Borges en patí 5 més. La Granadella en patí 2, mentre que l'Albagés, Juneda, Arbeca i Vinaixa en sofriren un. Si a tot això hi sumem els atacs recuperats de forma oral, en caldria sumar un altre a El Vilosell i un a la Granadella¹⁹. Així doncs el rànquing de poblacions més bombardejades de la comarca seria: Castellldans amb 19

¹⁴ Informació facilitada per Josep Estradé i Lluís Nogué, segons ells l'atac fou realitzat per l'aviació italiana.

¹⁵ Informació oral donada per Judit Flix, així com Solé Segarra, J. *Història de la Granadella ...* p. 161, on especifica que fou l'aviació alemanya la culpable del bombardeig.

¹⁶ Vegeu annex 2: Relació de dates i llocs on es produïren atacs a la comarca de les Garrigues.

¹⁷ Solé Sabaté, J.M. i Villarroya, J. *Catalunya sota les bombes ...* p. 244-252.

¹⁸ Vegeu, també, annex 1 on hi ha la relació de dates i pobles bombardejats amb les ordres corresponents.

¹⁹ Vegeu annex 2 on hi ha la relació de dates i pobles bombardejats sense tenir ordres d'atac, però registrades gràcies a altra documentació i per la memòria oral.

**Bombardeig
a El Soleràs,
25 de desembre
de 1938.**

ocasions; les Borges Blanques amb 11; Cogul i l'Albagés amb 5; La Granadella i Arbeca amb 3; Juneda, Granyena, Vinaixa i Omellons amb 2 i amb un atac, les poblacions del Soleràs, el Vilosell i Fullella. Un total de 12 poblacions de les 25 que conformaven la comarca aleshores. Per tant, gairebé la meitat.

Víctimes dels bombardeigs

Parlar de les víctimes civils resulta complicat i molt difícil ja que no totes elles foren registrades i, per tant, comptabilitzades a tots els efectes, però un altre cop la memòria oral ens permet afinar una mica més en el nombre total. D'aquesta manera podem dir que de forma registrada hi ha 78 víctimes civils a la comarca i 4 soldats morts a la rera-guarda. Mentre que de forma oral tenim comptabilitzades 9 víctimes més de caràcter civil, dos d'aquestes en desconeixem la data. Així doncs parlaríem de 91 víctimes localitzades²⁰, 87 d'elles de caràcter civil (cal recordar que 7 d'elles corresponents a persones refugiades de guerra²¹) i 4 de militars però lluny del front.

L'atac amb més víctimes mortals a la comarca es produí el 2 d'abril de 1938 i afectà als pobles de les Borges Blanques amb 26

morts, dels quals 25, foren registrats, mentre que una altra baixa la tenim per referència oral; Juneda amb 5 víctimes i l'Albagés amb 2 víctimes. Això fa un total de 33 víctimes. D'entre aquests hi havia 5 refugiats de guerra. Manel Giné explica que, durant l'atac del dia 2 d'abril, el total de víctimes a les Borges Blanques fou de 63 segons el recompte que feren el jutge de Pau (Francesc Teulè Segura) i l'agutzil del jutjat (Carles Pagès Mònico), en funcions, en aquell moment²². Malgrat aquesta informació, mai no s'ha aconseguit reunir els noms de la resta de víctimes de la població, per això, de moment, només es fa referència a les víctimes contrastades amb noms i cognoms. L'atac més important, quant al nombre de morts, protagonitzat per l'Aviazione legionària italiana, fou el registrat, també, a les Borges Blanques, on causaren la mort a 16 civils i 4 soldats, el 25 de novembre de 1938. Un total de 20 morts. 14 d'aquests estan registrats mentre que 6 són recuperats de la memòria oral.

Podem afirmar que, amb aquests dos atacs, hi hagué 53 víctimes, d'un balanç final de 91, això suposa el 58'2%. Fent un recompte total de víctimes produïdes per l'aviació italiana a la comarca ens trobem amb un total de 43 morts, això significa el 47'3%. La resta de víctimes, 48, un 52'7%, en desconeixem la

²⁰ Vegeu annex 4. Relació de víctimes dels bombardeigs a la comarca de les Garrigues.

²¹ Vegeu annex 5. Relació de víctimes dels bombardeigs refugiades a la comarca de les Garrigues.

²² Giné, M. "Els bombardeigs a les Borges Blanques ..." p. 148.

**Bombardeig
a Castellans,
31 de desembre
de 1938.**

culpabilitat, per tant se'ns fa difícil establir o quantificar la part d'implicació de l'aviació alemanya, italiana o franquista.

L'Aviazione legionaria italiana i la seva intervenció a la comarca

*"A partir de dia 20 de novembre de 1938, l'Aviació Legionària començà la tasca preparatòria de l'ofensiva nacional, metrant posicions i centres de comunicacions republicanes enfront el cap de pont de Seròs, de la qual un mes més tard atacà el CTV. En aquest dia, catorze S79 llençaren onze tones d'explosius a les tropes de reforç republicanes aquarterades a la zona de Alfés-Castellans-Cogul ..."*²³

Després del profund estudi realitzat per Ferdinando Pedriali sobre la intervenció de l'a-

viació legionària italiana a la guerra civil, ens trobem que el primer atac registrat a la comarca realitzat per l'aviació italiana ens apareix el dia 25 de novembre a la localitat de les Borges Blanques. Aquell dia, 10 bombarders Savoia 79 de l'esquadra 111 Stormo Bombardieri Veloci (B.V.), formació de bombarders veloços, encapçalats pel Tinent Coronel Celso Ranieri, sortiren carregats amb 80 bombes de 100 Kg., de l'aeròdrom Valenzuela, prop de Saragossa, i atacaren la població a les 12 del migdia, deixant una gran quantitat de víctimes civils al darrera malgrat l'ordre d'atac fos la destrucció d'un dipòsit de carburant i de material de guerra. Sobre l'atac del dia 25 de novembre (divendres), fins ara hi havia la creença que els autors materials dels atacs foren els avions alemanys. J. M. Gárate ho descriu així, se-

²³ Pedriali, F. *Guerra di Spagna e aviazione italiana*. p. 368-369.

**Bombardeig
a Castellldans,
3 de gener de 1939.**

gons el “parte” oficial de guerra de l'exèrcit republicà: “A las 13 horas cinco Heinkel-111 bombardearon el pueblo de las Borjas Blancas ocasionando más de sesenta víctimas entre la población civil...”²⁴.

La descripció des del bàndol franquista és més escuarit i diu això: “En el día de ayer bombardearon los depósitos de carburantes y de material de guerra de Borjas Blancas, produciendo incendios”²⁵. En cap moment es fa menció de víctimes dins la població civil i la destrucció d'un munt de cases i habitatges. També Solé Sabaté i Villarroya parlen d'atacs dels avions alemanys, en aquest cas de Junkers: “La capital de les Garrigues, les Borges Blanques, fou duríssimament bombardejada per deu junkers a la una de migdia...”²⁶. Posteriorment el mateix Solé Sabaté, rectifica i esmenta: “(...) La realidad, según los partes de la aviación legionaria, es que los responsables fueron diez S-79, que tenían como objetivo alcanzar diferentes depósitos de carburante y material de guerra. Como consecuencia unos 40 edificios quedaron completamente destruidos, murieron 8 personas y 79 quedaron heridas”²⁷. També se'n fa ressò d'a-

quest bombardeig la “Hoja informativa”, editada per la impremta RUTA, de la FET i de las JONS²⁸. Finalment cal destacar la tasca feta per l'historiador local Manel Giné que ha descrit, en diferents articles i publicacions, els diferents atacs a la seva població natal, Borges Blanques, com a testimoni directe d'aquells atacs²⁹.

Els Savoia-Marchetti SM79, anomenats *Sparviero* (esparavers), foren els que participaren i protagonitzaren la major part dels bombardeigs a la nostra comarca, concretament 23 bombardeigs. El primer atac registrat, per part d'aquests bombarders, es produí el 25 de novembre de 1938 i posteriorment es produïren altres atacs els dies 2, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30 i 31 de desembre de 1938 i els dies 3, 4, 5, 6 i 7 de gener de 1939³⁰. Aquests atacs afectaren la població abans esmentada de les Borges Blanques, però també a Castellldans, Cogul, Granyena, Juneda, Albagés, Omellons, Vinaixa, Fullella i Arbeca. En tots aquests atacs, la comarca de les Garrigues hagué de suportar, com a mínim, 273.700 quilograms de bombes, registrades i llençades per l'aviació italiana.

²⁴ Gárate, J.M. *Partes oficiales de guerra ...* p. 618. Tomo II. Ejército republicano.

²⁵ Gárate, J. M. *Partes oficiales de guerra...* p. 365. Tomo I. Ejército Nacional.

²⁶ Solé Sabaté, J.M. i Villarroya, J. *Catalunya sota les bombes ...*p. 102.

²⁷ Solé Sabaté, J.M. *España en llamas ...* p. 225.

²⁸ *Hoja informativa*. 27 de novembre de 1938. Núm. 105.

²⁹ Giné, M. “Els bombardeigs a les Borges Blanques durant la guerra civil ...” p. 145-156.

³⁰ Vegeu ordres d'atac a l'annex 1. Ordres d'atac de l'aviació legionària italiana.

Molt probablement s'arribà al mig milió de quilos en bombes les llençades durant el conflicte a la nostra comarca. Els Savoia 79 tenien com a punt de partida l'aeròdrom Valenzuela³¹, prop de Saragossa, al terme de Garrapinillos³², i l'esquadra que protagonitzà els atacs fou la 111 STORMO B.V., dirigits primerament, pel Tinent Coronel Celso Rannieri, posteriorment pel Coronel Giuseppe Gaeta i finalment pel Coronel Mario Vetrella, qui fou qui dirigí la major part dels atacs. Però els Savoia no foren els únics bombarders de l'aviació legionària italiana que van actuar a la comarca de les Garrigues, els Fiat Br-20, anomenats "*Cicogna*", protagonitzaren 9 atacs a la comarca. Dues esquadres del XXXV Gruppo Autonomo B.V., concretament la núm. 230 i 231, tenien la base a l'aeròdrom Puig Moreno (prop d'Alcanyís) d'on partiren per participar directament en l'ofensiva final contra Catalunya i que ja havien participat en la batalla de l'Ebre. Els Br-20 bombardejaren les poblacions de l'Albagés, Soleràs, Castellldans, Cogul i Arbeca els dies 25, 27, 28, 29, 30 i 31 de desembre de 1938 i 3 i 5 de gener de 1939. Les operacions foren dirigits pel Tinent Coronel, Ugo Rampelli.

A més cal parlar de la intervenció i suport d'uns altres aparells, que tot i no fer tasques de bombardeig com els esmentats fins ara, actuaren a la comarca amb tasques de reconeixement, inspecció del terreny, "spezzonamento" i metrallament de diferents zones. Eren els Breda Ba-65, que també tenien la seva base a l'aeròdrom Puig Moreno i pertanyien a l'esquadra 65 d'assalt del XXXV Gruppo Autonomo, encapçalats pel capità Antonio Miotto. L'actuació d'aquesta esquadra es produí els dies 6 de desembre de 1938 a la zona de l'Albagés i Cervià; 28 i 29 de desembre de 1938 i 2 de gener de 1939 a la zona Albagés-Castellldans. La funció d'aquests aparells era la de llençar projectils o petites bombes (generalment de 2 quilograms), els anomenats "Spezzoni", que podien tenir dos objectius, trencar o rompre (les "spezzoni dirompendi"), però també de forma incendiària ("spezzoni incendiaria"), no dirigits a les poblacions sinó, fonamentalment a la destrucció de carreteres o nusos de comunicació que es consideressin importants. A tall d'exemple, l'actuació del 28 de desembre, sobre les posicions de les brigades republicanes concentrades a l'Albagés i Castellldans, i que suposava controlar el nus vial de Lleida-Albagés i

Cogul-Castellldans. D'aquesta manera la carretera de l'Albagés a Castellldans fou durament castigada per l'actuació de l'aviació legionària³³.

Conclusions

La primera gran conclusió que cal extraure d'aquesta recerca és que per primera vegada hi ha hagut una anàlisi exhaustiva, tot i que incompleta, dels atacs aeris que va patir la comarca de les Garrigues durant la guerra civil.

En segon lloc cal afirmar que els atacs més violents i amb més víctimes civils, que patiren les poblacions de la comarca, es realitzaren quan encara, aquesta es podria considerar reraguarda, és a dir, abans que els franquistes iniciessin l'ofensiva final cap a la conquesta de Catalunya, a partir del 23 de desembre de 1938. Aquesta conclusió ens porta, per tant, a confirmar allò que tant s'ha comentat i demostrat que és que, tant l'aviació italiana com l'alemanya utilitzaren la guerra civil com a banc d'assajos, no solament per provar els seus avions de guerra, sinó per instaurar la tàctica de la por i el terror sobre la població civil, provocant la desmoralització de la gent i la fugida dels seus llocs de residència, però també la desmotivació i desmoralització dels mateixos combatents quan s'assabentaven dels greuges que patien les seves famílies mentre ells lluitaven al front. Alguns dels aspectes i actuacions utilitzades els serviren per posar-los en pràctica durant la II Guerra Mundial i altres per millorar-los i perfeccionar-los.

Només cal veure que la tipologia d'avions que s'enviaren a la guerra civil, tant per part alemanya com italiana. Eren els seus models més desenvolupats en aquells moments a destacar a la comarca de les Garrigues la participació fonamental dels models italians Savoia-Marchetti SM-79, els FIAT Br-20 i els BREDA Ba-65. La major part dels bombardejos a la comarca es realitzaren en pocs dies i serviren perquè entre els dies 25 de desembre de 1938, dia de l'ocupació de Granyena per part dels franquistes, i el dia 10 de gener de 1939, data en què foren ocupades les poblacions de l'Espluga Calba i Fullella, quedessin de forma definitiva tots els pobles de les Garrigues dominats pels franquistes. Entre la primera i l'última data es produïren 23 bombardeigs per part de l'a-

³¹ Aquest aeròdrom, utilitzat per l'aviació legionària italiana, estava situat a tres quilòmetres de l'aeròdrom de Sanjurjo, on tenien la base els avions alemanys de la Legió Cóndor.

³² Barri rural o pedania de Saragossa.

³³ Vegeu relació d'atacs realitzats per l'aviació legionària italiana a la comarca de les Garrigues.

viació italiana de forma documentada, a més de 4 bombardeigs recuperats o coneguts gràcies al registre de víctimes o pel record de la memòria oral. La població que patí més atacs fou Castelldans i el seu terme, mentre que la població que va tenir més víctimes civils fou la de les Borges Blanques. Aquesta població garriguenca acostuma a aparèixer juntament a les grans ciutats catalanes amb més víctimes civils.

La major part dels atacs protagonitzats per l'aviació legionària italiana foren realitzats pels bombarders Savoia-Marchetti, els SM79, anomenats "Sparviero" (esparvers) conduïts per l'esquadra 111 Stormo B.V., encapçalada pel Coronel Mario Vetrella. Aquests atacs foren recolzats pels FIAT Br-20, anomenats "Cicogna" (Cigonya), conduïts per l'esquadra 230 i 231 del XXXV Gruppo Autònoma B.V., encapçalats pel Tinent Coronel Ugo Rampelli. Tant uns bombarders com els altres tenien la base a aeròdroms situats a la zona d'Aragó. Els primers, a l'aeròdrom Valenzuela (prop de Saragossa) i els segons, prop d'Alcanyís, a l'anomenat aeròdrom Puig Moreno. Aquests bombarders van tenir el suport dels Breda Ba-65, dedicats fonamentalment a metrallar i llençar bombes, les "Spezzo", a baixa altura per tal de destruir vies i nusos de comunicació vitals per a les tropes republicanes. Aquests avions també tenien la seva base a l'aeròdrom Puig Moreno i foren un complement ideal per a la feina dels bombarders.

El nombre total de víctimes civils mortes a la comarca fou de 87, mentre 4 soldats causaren baixa a la rera guarda, quan la comarca no havia entrat, pròpiament, en conflicte. Un dels atacs més mortífers i brutals a la població civil fou el realitzat el 2 d'abril de 1938, molt probablement protagonitzat per l'aviació alemanya, l'anomenada Legió Cóndor,

que molt segurament realitzà altres actuacions a la comarca, però que avui per avui no podem afirmar amb rotunditat ja que no s'han trobat les ordres d'atac o qualsevol altra documentació que en faci referència. L'únic que tenim és la memòria oral tramesa per supervivents d'aquests bombardeigs. Malgrat això, cal dir que molts dels atacs foren titllats com a realitzats pels alemanys quan s'ha pogut demostrar posteriorment que fou l'aviació italiana qui els realitzà. Als 91 morts a la comarca, per motius no estrictament d'acció de guerra, cal sumar la mort de 12 garriguencs civils més en diferents poblacions catalanes, algunes d'elles en plena fugida dels seus llocs de residència per temença dels atacs.

Les destrosses materials afectaren, majoritàriament, a tres poblacions, les Borges Blanques, Castelldans i la Granadella. Totes tres adoptades pel General Franco i, per tant, beneficiades pel programa d'ajudes i rehabilitació de municipis afectats per la guerra dins el programa de "Regiones Devastadas". El bombardeig a les poblacions i el seu efecte a la població civil no suposà la construcció de refugis antiaeris a les poblacions de la comarca de les Garrigues. Excepte el cas de les Borges Blanques. La majoria dels seus habitants es refugiaven als baixos de grans cases pairals o escolliren l'opció de marxar del poble i refugiar-se a les cabanes del terme, apartades del nucli urbà i, en principi més segures. Malgrat el desconeixement d'aquests refugis caldrà consultar la documentació de la Junta de Defensa Passiva de la Generalitat de Catalunya encarregada de la seva construcció. A la comarca de les Garrigues s'han pogut localitzar 10 refugis o llocs que feien de refugi, la majoria d'ells a la població de les Borges Blanques, concretament 9³⁴, mentre que l'altre és localitzat a la població d'Arbeca³⁵.

³⁴ Giné, M. "Els bombardeigs a les Borges Blanques durant la Guerra Civil (1936-1939)". p. 149. Aquests són: dos a la Plaça, un excavat sota els porxos davant de la casa núm. 23 (cobert amb troncs i terra), i l'altre, als baixos de la casa núm. 20 (Cal Cortada); un al c/ Carme, núm. 3; un al passeig Terrall, núm. 14 (Cal Paco); un al Convent del Carme (aquests tres darrers eren de formigó); un al col·legi dels frares (amb troncs i terra); un al començament del c/ La Font (Cal Gineret); un al Castell Alt, davant la casa núm. 19 i l'últim al c/ Santa Justina, davant la casa núm. 76 (aquests dos darrers semblants a una mena de mina)

³⁵ Gràcies a la localització d'una víctima dels bombardeigs que hi estava refugiada. Casa anomenada Hereu de Cal Pinxo. Tom 28 foli 12. Secció defuncions. RC Arbeca. Ajuntament d'Arbeca.

Annexos

Relació d'ordres d'atac realitzades per l'aviacione legionaria³⁶

25 DE NOVEMBRE DE 1938:

LES BORGES BLANQUES

El bombardeig a les Borges Blanques fou realitzat per 10 aparells Savoia 79 carregats amb 80 bombes de 100 Kg. L'operació fou realitzada per la Brigada 111 Stormo Bombardamento Veloce (B.V.) comandats pel Tinent Coronel Celso Ranieri. Hora de sortida des del camp de Valenzuela les 11'10. Hora de tir 12'00 des de 3800 m (durada 5"). Objectiu: Bombardeig del dipòsit de municions i carburants³⁷.

2 DE DESEMBRE DE 1938:

LES BORGES BLANQUES

Fou realitzat per 10 avions S-79 amb 80 bombes de 100 Kg. Fou realitzada pel Comando 111 Stormo B.V. L'operació durà, pràcticament dues hores. La sortida fou a les 10.50 i l'aterratge a les 12.40. El bombardeig es produí a les 11.45 i durà 6". L'operació fou dirigida pel coronel pilot, Guiuseppe Gaeta, amb la intenció d'atacar les tropes ubicades en aquella població. El punt de sortida era Valenzuela (Saragossa)³⁸.

6 DE DESEMBRE DE 1938:

ALBAGÉS-CERVIÀ

Aparell d'assalt fa un reconeixement a la zona d'Albagés-Cervià. Era el 6 de desembre de 1938 realitzat pel XXXV Gruppo Autònomo B.V. Aquest reconeixement fou realitzat per un aparell de la 65 esquadra. L'aparell va sortir de l'aeroport del camp Puig Moreno. L'aparell era un BREDA Ba-65 amb el capità Antonio Miotto i el Tinent Angelo Caponetti³⁹.

20 DE DESEMBRE DE 1938: ALBAGÉS

El Comando 111 Stormo B.V., envia 3 esquadres amb 15 S.79 amb 116 bombes de 100 Kg. La zona a bombardejar fou Artesa de Lleida-Alfés- Albagés-Aspa. Hora de sortida

12 matí, des de Valenzuela. Arribada 13.55. Hora del tir, 12.50. L'operació fou dirigida pel Coronel Mario Vetrella⁴⁰.

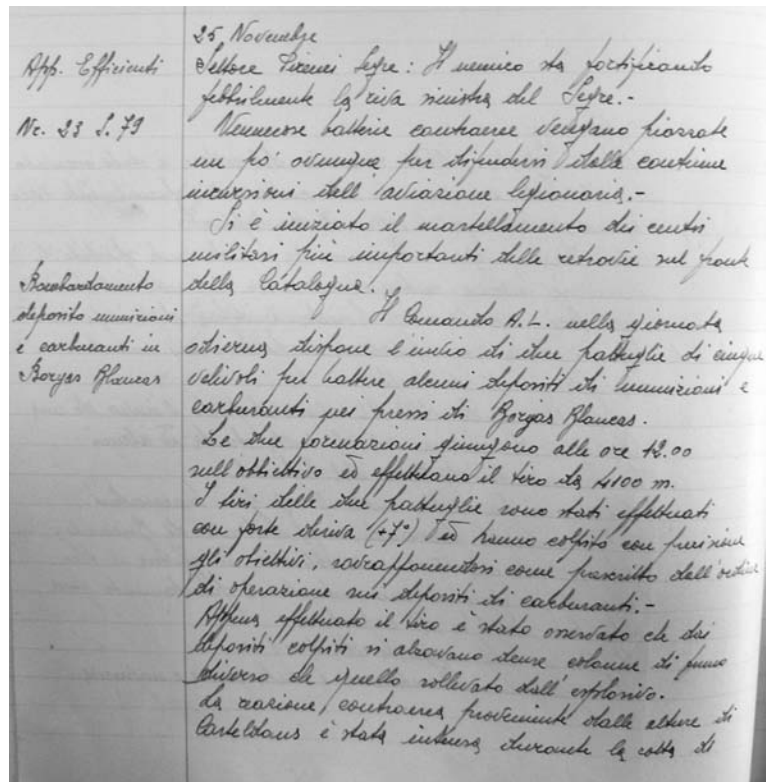
21 DE DESEMBRE DE 1938: COGUL

El bombardeig fou realitzat per una esquadra del 111 Stormo B.V. 10 S.79 amb 80 bombes de 100 Kg. El Coronel Mario Vetrella estava al comandament de l'operació. Sortiren de Valenzuela⁴¹.

24 DE DESEMBRE DE 1938: GRANYENA

Bombardeig a les poblacions de Granyena-Torrebesses-Alcanó realitzada per 15 S.79 amb 72 bombes de 100 KG., i 72 bombes de 50 Kg. Sortida dels avions de l'aeroport de Valenzuela. Dirigí l'operació el tinent Mario Vetrella. El bombardeig fou realitzat per la 111 Stormo B.V. Sortida 8'15 . Hora de tir 9'00 i hora tornada 9'55⁴².

Diario Storico 111 Stormo Novembre 1937. Pàg. 50.

³⁶ La relació d'alguna d'aquestes ordres també es pot veure, de forma original, juntament amb part de les fotografies aèries que acompanyen els atacs, a les imatges que acompanyen aquest article.

³⁷ Cartelle núm. 13 A. 25 de novembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Novembre 1938. Ufficio Storico. L'explicació del bombardeig també pot trobar-se a Cartelle núm. 52 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico 111 Stormo 1938. Pàg. 50. Ufficio Storico. Roma.

³⁸ Cartelle núm. 13 B. 2 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico. També a Cartelle núm. 52 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico 111 Stormo 1938. Pàg. 50. Ufficio Storico. Roma.

³⁹ Cartelle núm. 13 B. 6 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico. Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁴⁰ Cartelle núm. 13 B. 20 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴¹ Cartelle núm. 13 B. 21 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴² Cartelle núm. 13 B. 24 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

COMANDO
AVIAZIONE LEGIONARIA
III. STORMO B. V.

Relazione sull'azione di **BOMBARDAMENTO DEPOSITI IN BORGES BLANQUES (Lerida)**
eseguita il giorno **2.12.38** Ord. di Op. n.° **450** del Comando.

Apparecchi partecipanti =12 =5 =2 =8 14 =01 =03 =04 =05 =08

Comandante della formazione: **COLONNELLO PILOTA GIUSEPPE GARZA**

ESTRATTO DEL GIORNALE DI BORDO:

Ora	ESTRATTO DEL GIORNALE DI BORDO:	CARICAMENTO:
10.50	DECOLLO	Combustibile Kg. 1500
11.13	VERT. CAMPO N. 2000	Bombe tipo Kg. 100
11.37	VERT. FRAGA N. 4500	EQUIPAGGIO: persone n.° (c. p.) 58
11.45	PIRO N. 4700	12=COL. GARZA=MAGG. MUTI=SEN. ZANNI
12.40	ATTERRAGGIO	5=CAP. NOVILLI=SEN. GHINAZZI=ST. I.
		2=CAP. ARGENTATO=ST. NICOLETTI=ST. I.
		8=ST. GEYMET=ST. ZOFFOLI=ST. MALAVAS
		14=ST. CHIASSERINI=MAR. GIULLI
		05=ST. CASSEGNATO=CAP. TIGLI=ST. M.
		03=SEN. MACERATI=CAP. MORDELLI
		01=SEN. GHEDINI=SERG. MAGG. ARMELLI
		08=SEN. BAISI=SEN. PANDOLFI
		04=SEN. BELLINI=MAR. BARDINELLI
		VARIE:
		Viol./ma prec. reaz. v. contr. = App. 08
		semiala destra con rottura secca
		gherone. App. 01 colpito da schia
		estremità fusoliera.
		FORMAZIONE:
		PATRUGLIE A CUNEO

Esito dell'azione: **PIRO DA N. 4700=CRONOMETRO A RI.TORNO=SERIE 6***

AVIAZIONE LEGIONARIA
111. STORMO B. V.

Ordini di operazione N.° **450** Riferimento alle 'carte

Valenzuela il **2.12.38** Scala **400.000**; fogli **45-46**

Ore **8** Scala ; fogli

Scala ; fogli

AL COMANDO **XXXV GRUPPO** in **XXXV** mezzo **XXXV**

" " **XXXV** in " mezzo "

" " **231*** in " mezzo "

" " **235*** in " mezzo "

" " **A.L.** in **Saragosa** mezzo **auto**

" " in " mezzo "

Ordini ricevuti: **Bombardamento depositi in BORGES BLANQUES (Lerida)**

Situazione: **già nota**

Obiettivi			
N.° Apparecchi	10	5.79	
Benzina	1500		
Olio	complete		
Bombe	80		
Munizionamento lancio	complete		
Macchina fotografica	panoramica		
In moto ore	10.35		
Decollo	10.50		
In rotta	11.10		
Tiro	11.42		
Pantamento	in patt.		
Quota di tiro altimetrica	4500		
• dell' obiettivo	300		
• relativa	4200		
Serie in secondi	6*		
Caccia nostra a			
Alla quota di			

Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Cartelle núm. 13 B.

24 DE DESEMBRE DE 1938:
CASTELLDANS-COGUL-GRANYENA
Per la 111 Stormo B.V., amb 15 S.79 carregats amb 80 bombes de 100 kg., i 60 bombes de 50 kg. Hora de sortida 14'40. Hora de tir 15'30 h i hora d'atterrament 16'15. Sortida des de Valenzuela. Dirigeix l'operació Mario Vetrella⁴³.

25 DE DESEMRE DE 1938:
COGUL-CASTELLDANS
Atacs a la zona de Cogul-Castelldans-Aspa. Realitzada per l'111 Stormo B.V. amb 15 S.79 amb 80 bombes de 100 Kg., i 60 bombes de 50 Kg. Hora sortida 8'15. Bombardeig 9'17 . Dirigit pel coronel Mario Vetrella. En aquest atac morí el pilot Antonio Greco per un projectil de contraatac⁴⁴.

25 DE DESEMBRE DE 1938:
BORGES BLANQUES-JUNEDA

Bombardeig Borges Blanques-Juneda. Realitzat per 15 S.79 amb 120 bombes de 100 Kg. Hora sortida 12'45. Hora bombardeig 13'35 (4"). Hora aterratge 14'20. Dirigeix l'operació el coronel M. Vetrella. A l'alçada de Castelldans la formació fou atacada per 3 patulles de 9 aparells "Rata"⁴⁵.

25 DE DESEMBRE DE 1938:
ALBAGÉS-SOLERÀS
Bombardeig de l'Albagés i el Soleràs. El bombardeig de l'Albagés l'efectuà la 230 esquadra i el del Soleràs la 231 del XXXV Gruppo Autónoma B.V. Sortiren del camp d'aviació de Puig Moreno carregats amb 120 projectils de 50 Kg en 10 aparells FIAT BR-20. El tinent coronel Ugo Rampelli estava al comandament de l'operació. L'atac a l'Albagés es fa a les 9'55 h i el del Soleràs a les 10'00 h⁴⁶.

⁴³ Cartelle núm. 13 B. 24 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴⁴ Cartelle núm. 13 B. 25 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴⁵ Cartelle núm. 13 B. 25 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴⁶ Cartelle núm. 13 B. 25 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 60 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario Storico 230 squadriglia BR-20 dal 22 giugno 1938 al 25 gennaio 1939. Ufficio Storico. Roma.

Cartelle núm. 60 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario Storico 231 squadriglia BR-20 dal 1938 al 1939. Ufficio Storico. Roma.

OSSERVAZIONI

CONDIZIONI ATMOSFERICHE: NUBI E FOSCHIA LUNGO IL PERCORSO

FUNZIONAMENTO ORGANI DI PIRO: BUONO

FUNZIONAMENTO APPARATI RADIO E FOTOGRAFICI: BUONO

All'altezza di CASTELLDANS le formazioni venivano attaccate, successivamente da 3 pattuglie di 9 apparecchi RATA ciascuna. L'attacco è stato condotto nel modo seguente: Proveniente da sinistra la 1^a pattuglia, con rotta circa inversa a quella de 79 ed alla medesima quota, si è portata in coda alla formazione da bombardamento ed i 9 RATA, che nel frattempo avevano guadagnato altri 500 m. quota hanno successivamente eseguita una picchiata aprendo il fuoco in tale posizione. Con uguali modalità ha condotto l'attacco la seconda pattuglia.

La 3^a formazione proveniendo da destra a quota di circa 300m. inferiore a quella dei 79 ha attaccato di coda dal basso. Un apparecchio RATA colpito dal fuoco dei 79 è precipitato in vite con densa scia di fumo nero. Il pilota si lanciava col paracadute cadendo in territorio proprio.

Gli apparecchi 28=1 28=21 28=26 venivano colpiti da raffiche di mitragliatrici e schegge di contraerea.

Una scheggia di proiettile calibro 6,9 feriva all'altezza del parietale destro un marconista. Sparati 600 colpi 7,7 e 400 colpi 12,7

**Informe de les
observacions fetes
pels Savoia 79
en l'atac a les Borges
Blanques i a Juneda
el 25 de desembre
de 1938.**

25 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig a Castellldans. Realitzat també per la 230 i 231 esquadra amb sortida de Puig Moreno. L'atac s'efectuà a les 14'00 (5'') amb la participació de 10 aparells FIAT Br-20 i 108 bombes de 50 Kg. El cap fou el Tinent Coronel Ugo Rampelli⁴⁷.

26 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS-ALBAGÉS-BORGES BLANQUES Bombardeig Castellldans-Albagés-Borges Blanques. Realitzat per la 111 Stormo B.V. amb 15 S.79 i 112 bombes de 100 kg., i 12 de 50 Kg. Sortida de Valenzuela a les 7'35. Hora de l'atac a les 8'35 (4''). Missió encapçalada per Mario Vetrella⁴⁸.

26 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig Alfés-Castellldans. Realitzat per la 111 Stormo B.V. amb 15 S.79 amb 104

bombes de 100 Kg., i 24 de 50 Kg. Hora de sortida 11'10, hora d'atac 12'10 des del camp de Valenzuela. Dirigeix l'operació Mario Vetrella⁴⁹.

27 DE DESEMBRE DE 1938:
BORGES BLANQUES

Bombardeig Borges Blanques-Alfés. Realitzat per la 111 Stormo B.V. amb un total de 13 S.79 amb 72 bombes de 100 Kg., i 48 de 50 Kg. Els avions sortiren de Valenzuela a les 11'35. El bombardeig es produí a les 12'30 (6''). L'operació fou dirigida pel Coronel Mario Vetrella⁵⁰.

27 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig Puigverd-Artesa de Lleida-Posició Sud-Oest de les tropes a Castellldans. La 111 Stormo B.V. amb 11 S.79 amb 24 bombes de 100 Kg., i 96 de 50 Kg. Dirigeix

⁴⁷ Cartelle núm. 13 B. 25 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

Cartelle núm. 60 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario Storico 230 squadriglia BR-20 dal 22 giugno 1938 al 25 gennaio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁴⁸ Cartelle núm. 13 B. 26 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁴⁹ Cartelle núm. 13 B. 26 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁵⁰ Cartelle núm. 13 B. 27 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

AVIAZIONE LEGIONARIA

111.° STORMO B. V.

Ordini di operazione N. 483
 Valenzuela il 31.12.38
 Ore 10.00

Riferimento alle carte
 Scala 50.000 ; fogli 388416
 Scala 400.000 ; fogli 43
 Scala ; fogli

AL COMANDO XXIX^oGr. in Sede mezzo mezzo
 XXX° " in " mezzo "
 REPAR^oI in " mezzo "
 A.L. in Saragoza mezzo auto
 in in mezzo

Ordini ricevuti: BOMB.POSIE.ADIACENZE CASTELDANS

Situazione: già nota

Obiettivi				
N.° Apparecchi	15	8.79		
Benzina	1500			
Olio	completo			
Bombe Kg. 100-50	46-108			
Munizionamento lancio	completo			
Macchina fotografica	panoramica			
In moto ore	10.45			
Decollo	11.05			
In rotta	11.25			
Tiro	11.55			
Puntamento	in patt.			
Quota di tiro altimetrica	4800			
• dell' obiettivo	300			
• relativa	4500			
Serie in secondi	6"			
Caccia nostra e				
Alla quota di				

Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Cartelle núm. 13 B.

COMANDO AVIAZIONE LEGIONARIA
 23° SQUADRIGLIA B.R.20

Relazione sull'azione di bombardamento Km. 27-28 strada Albages-Casteldans (Lerida) eseguita il giorno 3-1-1939 (Ord. di Op. n.° del Comando)

Apparecchi partecipanti Br.20 N.º 2 - 137 - 23- 141 - 29

Comandante della formazione: Ten.Col. Rampelli Ugo

Esttrato del giornale di bordo:		Caricamento:
Ora		Combustibile Kg. 1500 per apparecchio
7.40	Partenza	Bombe tipo da Kg.50 n.º 60
8.40	Tiro	Equipaggio: persone n.º 30 (c.p.)
9.10	Atterraggio	N.º 2 - Ten.Col.Rampelli -Cap.Gianoni - Ten.Angellini
		" 137 -Ten.Catella -M.llo Dattilo - M.llo Marantini
		" 23 -Col.Appignani -Ten.Sordani - Serg.Magg.Possi
		" 141 -S.Ten. Ruoceri -M.llo Livraga
		" 29 -Ten.Melzi -Ten.Gnecchi -M.llo Palcettini
		Varie:
		Violenta reazione antiaerea.
		Formazione:
		a cuneo

Esito dell'azione: Puntamento eseguito col sistema del falso scopo. I ragazzi sganciano ad imitazione. Serie 12" - Obiettivo colpito.

Documentazione fotografica (allegati n.º) n.º 1 panoramica.

Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20, dal 15 de novembre de 1937 al maggio de 1939.

COMANDO 65° SQUADRIGLIA d'ASSALTO
COMANDO

Relazione sull'azione di spionamento e mitragliamento strada Albages Casteldans eseguita il giorno 2-1-39 (Ord. di Op. n.º del Comando 35^oGRUPPO)

Apparecchi partecipanti SEI

Comandante della formazione: Capitano MIOTTO Antonio

Esttrato del giornale di bordo:		Caricamento:
Ora		Combustibile Kg. 470
12.30	Partenza campo Puig Moreno	Spensoni dirospendi incendiari n.º 840
13.20	Arrivo zona obiettivo	Bombe tipo
13.25	Attacco obiettivo	Equipaggio: persone n.º una (c.p.)
13.30	Inizio rotta di ritorno	App. n.º 16 Cap. MIOTTO Antonio
14.10	Atterraggio campo Puig Moreno	" 18 Sarg. MARINELLI Angelo
		" 11 Serg. LORUSSO Michele
		" 7 S.Ten. BARRETTA Itale
		" 1 S.Ten. CAPONETTI Angelo
		" 35 Serg. MAGNAGHI Carlo
		Varie:
		Formazione:
		in ala destra

Esito dell'azione: Obiettivo colpito. Violentissima reazione antiaerea

Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo. Comando Squadriglia d'Assalto BA-65.

Li 8 gennaio 1939. XVII
 ore 12

ORDINE DI OPERAZIONE N. 90

AL COMANDO AVIAZIONE LEGIONARIA
 AL COMANDO DIVISIONE FRECOE ASSURRE
 AL SIG. COLONNELLO MARILDO
 e, per conoscenza:
 AL COMANDO DIVISIONE FRECOE NERE
 AL COMANDO DIVISIONE FRECOE VERDI
 AL SIG. INTENDENTE C.T.V.

Il nemico ha ripiegato tra Bellanes ed Espluga Calva. Non è escluso che qualche suo elemento ritardatore sia rimasto nella zona antistante. Occorre disturbarlo nella ritirata e prendere contatto con la sua linea difensiva.

Divisione Frecoe Assurre: Effettuare una ricognizione in forze in direzione di Mas Blanch - Rocca Tomasa - q. 589 a nord di Pallada.

Raggruppamento Marilde: Inviare il Gruppo Squadroni C.T.V. in direzione Casilla (tra Km. 31 e Km. 32 della ferrovia) - q. 464 - Col de Portellas; disporre perché il Gruppo Squadroni Nazionale, per Borjas Blancas - Foresta, si diriga su Onellans; tenga pronti i battaglioni ai suoi ordini per l'eventuale sostegno di detti gruppi.

L'azione deve avere inizio prima che possibile.

P.C.C. IL GENERALE COMANDANTE
 (T.Col. S.M.E. Pieravanti) (Gastone Gambaro)

Pieravanti

Ordine d'operazione núm. 90. Corpo di Troppe Voluntarie (CTV).

l'operació el Coronel Mario Vetrella. El punt de partida és el camp d'aviació de Valenzuela a les 14'40 i l'hora de tir a les 15'30.

27 DE DESEMBRE DE 1938:

CASTELLDANS-COGUL

Bombardeig de les zones de Casteldans-Cogul. Realitzat per el XXXV Gruppo Autonomo B.V. amb les 230 i 231 esquadres dirigides pel Tinent Coronel Ugo Rampelli. Sortida des de Puig Moreno amb 10 aparells FIAT Br-20, carregats amb 120 projectils de 50 Kg. L'hora de sortida fou les 14'25 i la del tir les 15'16 i 15'18⁵¹.

28 DE DESEMBRE DE 1938:

COGUL-CASTELLDANS

Bombardeig de la zona compresa entre Cogul-Casteldans per la 111 Stormo B.V. constituïda per 15 S.79 amb 120 bombes de 100 Kg. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella. Hora de sortida de Valenzuela 11'15. Hora de tir 12'00. Incidències: Violenta reacció contraaèria. A l'aparell 28.15 ha estat tocat a l'ala esquerra⁵².

28 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS

Bombardeig de diferents zones de Casteldans per 111 S.79 amb 72 projectils de 50 Kg., i 40 de 100 Kg. Punt de partida el camp de Valenzuela a les 15'00 h., hora de tir 15'46. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella⁵³.

28 DE DESEMBRE DE 1938: ALBAGÉS

Bombardeig de l'Albagés (350-351). Realitzat pel XXXV Gruppo Autonomo B.V. assignat a la 230 i 231 esquadres. Sortida del camp d'aviació de Puig Moreno amb 10 aparells FIAT Br-20, carregats amb 120 projectils de 50 Kg. L'operació fou dirigida pel Tinent Coronel Ugo Rampelli. Hora de sortida 8'05. Hora de tir 9'00 i 9'02⁵⁴.

28 DE DESEMBRE DE 1938:

ALBAGÉS-CASTELLDANS

Spezzonamento i metrallament de la zona Albagés-Casteldans. Acció realitzada per la 65 esquadra del XXXV Gruppo Autonomo. Sortida del camp de Puig Moreno a les 11'30 i atac de l'objectiu a les 12'25. Es llençaren un total de 840 "Spezzoni" (petites bombes o projectils), 168 d'incendiàries i 672 de trencament. A més es dispararen 3850 bales, 2730 del calibre 12,7 i 1120 del calibre 7,7. Dirigeix l'operació el capità Antonio Miotto. L'operació fou realitzada per 6 aparells BREDA Ba-65⁵⁵.

29 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS

Bombardeig zona Sud-Oest de Casteldans. A més es produeix un metrallament de la zona Albagés-Casteldans. Realitzat per l'esquadra 230 i 231, mentre que la 65 realitzarà les tasques de metrallament.

El bombardeig fou realitzat per 9 aparells FIAT Br-20 carregats amb 108 bombes BR., de 50 Kg. La formació està dirigida pel Tinent Coronel Ugo Rampelli. Punt de partida el camp de Puig Moreno. Hora sortida 14'15. Hora tir 15'00.

El metrallament es produí a les 15'05 realitzat per 6 aparells BREDA Ba-65 dirigits pel capità Antonio Miotto, realitzat per la 65 esquadra d'assalt del XXXV Gruppo Autonomo⁵⁶.

30 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS

Bombardeig a la zona de Casteldans i adjacents. Operació efectuada per 16 S.79 amb 168 projectils de 50 Kg i 16 de 100 kg. Sortida del camp de Valenzuela a les 7'35. Hora de tir a les 8'25. L'operació fou dirigida pel Coronel Marco Vetrella⁵⁷.

⁵¹ Cartelle núm. 13 B. 27 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁵² Cartelle núm. 13 B. 28 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁵³ Cartelle núm. 13 B. 28 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁵⁴ Cartelle núm. 13 B. 28 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁵⁵ Cartelle núm. 13 B. 28 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁵⁶ Cartelle núm. 13 B. 29 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁵⁷ Cartelle núm. 13 B. 30 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

30 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig zona compresa entre Aspa i Castelldans. Realitzada per 15 S.79 carregats amb 78 projectils de 50 Kg. i 60 de 100 Kg. L'atac fou realitzat per la 111 Stormo B.V. dirigida pel Coronel Mario Vetrelli amb sortida des de Valenzuela. Hora de sortida 11'35. Hora de tir 12'30⁵⁸.

30 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig de la zona sud-oest de Castelldans, realitzada pel comandament XXXV Gruppo Autónomo B.V. per les esquadres 230 i 231 amb 10 aparells FIAT Br-20 carregats amb 120 bombes de 50 Kg. Dirigeix l'operació el Tinent Coronel Ugo Rampelli. Hora de sortida 11'20 des de Puig Moreno. Hora de tir 12'40⁵⁹.

31 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig posicions adjacents a Castelldans per la 111 Stormo amb 15 S.79 carregats amb 46 projectils de 100 Kg i 108 de 50 Kg. Han sortit del camp de Valenzuela a les 11'05 i l'hora de tir ha estat les 12'02. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella⁶⁰.

31 DE DESEMBRE DE 1938: CASTELLDANS Bombardeig de la zona Sud-Oest de Castelldans. Realitzat pel XXXV Gruppo Autonomico per les esquadres 230 i 231. Operació realitzada per 10 aparells FIAT Br-20 amb 120 bombes de 50 Kg. Hora de sortida del camp de Puig Moreno. Hora de tir 15'45. Dirigeix l'operació el Tinent Coronel Ugo Rampelli⁶¹.

2 DE GENER DE 1939:
ALBAGÉS-CASTELLDANS
Spezzonamento i metrallament de la zona Albagés-Castelldans per la 65 esquadra d'assalt

del XXXV Gruppo Autónomo amb 6 aparells BREDA Ba-65 A.80. Es llençaren un total de 840 "Spezzoni" (petites bombes o projectils), 168 d'incendiàries i 672 de trencament. A més es dispararen 1313 bales, 1170 del calibre 12,7 i 168 del calibre 7,7. Sortida des del camp de Puig Moreno a les 12'30. Encapçalat pel Capità Antonio Miotto⁶².

3 DE GENER DE 1939: CASTELLDANS Bombardeig de la zona Nord-est; Nord-Oest; Sud-Est i la cota 339 de Castelldans. L'operació fou realitzada per la 111 Stormo B.V., concretament per 15 S.79 el bombardeig de totes les zones excepte la de la zona Nord-Oest realitzada per 3 S.79. Els primers amb un carregament de 70 bombes de 100 Kg i 72 de 50 Kg, mentre que els segons 36 de 50 Kg. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella. Hora sortida 7'30, hora bombardeig 8'30⁶³.

3 DE GENER DE 1939: CASTELLDANS Bombardeig cota 320 sud-est de Castelldans. Realitzat per la 111 Stormo B.V. per 15 S.79. amb 40 bombes de 100 Kg i 120 de 50 Kg. Sortits des del camp de Valenzuela a les 14'15, essent l'hora del tir les 15'00. L'operació fou dirigida pel Coronel Mario Vetrella⁶⁴.

3 DE GENER DE 1939:
ALBAGÉS-CASTELLDANS
Bombardeig KM 27-28 zona Albagés-Castelldans. Realitzat pel XXXV Gruppo autónomo, compost per la 230 amb 4 aparells i 231 esquadra amb 5 carregats, tots FIAT Br-20, amb 108 bombes de 50 Kg. Sortida de Puig Moreno a les 7'40, hora de tir 8'35. Encapçala la formació el Tinent Coronel Ugo Rampelli⁶⁵.

⁵⁸ Cartelle núm. 13 B. 30 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁵⁹ Cartelle núm. 13 B. 30 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁶⁰ Cartelle núm. 13 B. 31 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

⁶¹ Cartelle núm. 13 B. 31 de desembre de 1938. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Dicembre 1938. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁶² Cartelle núm. 14 A. 2 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

⁶³ Cartelle núm. 14 A. 3 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁶⁴ Cartelle núm. 14 A. 3 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁶⁵ Cartelle núm. 14 A. 3 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

Cartelle núm. 57 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attivita' di volo. Diario Storico XXXV Gruppo Autonomo BR-20 dal 15 novembre 1937 al 25 maggio 1939. Ufficio Storico. Roma.

4 DE GENER DE 1939:

BORGES BLANQUES-CASTELLDANS

Bombardeig de Borges Blanques i la zona Castellsdans-Puigverd. Realitzat per la 111 Stormo B.V. El primer protagonitzat per 10 S.79 amb 72 bombes de 100 kg i el segon 8 S.79 amb 96 bombes de 50 Kg. Hora sortida des del camp de Valenzuela les 8'45. Hora tir 9'45. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella⁶⁶.

5 DE GENER DE 1939: OMELLONS-VINAIXA

Bombardeig Omellons i Vinaixa. Realitzat per la 111 Stormo B.V. Als Omellons i actuaren 5 S.79 i a Vinaixa també carregats tots amb 60 bombes de 50 Kg. en cadascun dels atacs. Sortiren del camp de Valenzuela a les 14'50 i l'hora del tir fou les 15'45. L'operació fou dirigida per Mario Vetrella⁶⁷.

5 DE GENER DE 1939: ARBECA

Bombardeig Arbeca. Realitzat pel XXXV Gruppo Autónomo B.V. per la 230 i 231 es-

quadra sortits els 5 aparells participants, FIAT Br-20, des del camp de Puig Moreno. Carregats amb 48 bombes de 50 Kg i dirigits pel Tinent Coronel Ugo Rampelli. Hora sortida 15'00. Hora bombardeig 15'45⁶⁸.

6 DE GENER DE 1939: FULLEDA I OMELLONS

Bombardeig Fulledda i Omellons. Realitzats per la 111 Stormo B.V. amb 15 S.79 carregats amb 62 bombes de 100 Kg., i 84 de 50 Kg. L'hora de sortida del camp de Valenzuela fou les 9'50 i l'hora de tir les 11'00. L'operació fou dirigida pel Coronel Mario Vetrella⁶⁹.

7 DE GENER DE 1939: ARBECA

Bombardeig d'Arbeca i l'Espluga Calba (no va poder ser efectiu per culpa de les inclemències meteorològiques i fou realitzat sobre la població de Solivella⁷⁰). Realitzat per 10 S.79 carregats amb 40 bombes de 100 KG. i 60 de 50 Kg. Dirigeix l'operació el Coronel Mario Vetrella. Hora de sortida de Valenzuela les 14'35. Hora de tir 15'35⁷¹.

⁶⁶ Cartelle núm. 14 A. 4 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁶⁷ Cartelle núm. 14 A. 5 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁶⁸ Cartelle núm. 14 A. 5 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁶⁹ Cartelle núm. 14 A. 6 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

⁷⁰ Cartelle núm. 52 A. Diario Storico dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario storico 111 Stormo B.V. (Sparvieri). Mese di gennaio 1939.

⁷¹ Cartelle núm. 14 A. 7 de gener de 1939. Ordini d'operazione e documentazione fotografica. Gennaio 1939. Ufficio Storico.

Relació de bombardeigs efectuats per l'aviació legionària italiana

Dia	Lloc	Tipus d'avió
25 de novembre de 1938	Borges Blanques	Savoia-79
2 de desembre de 1938	Borges Blanques	Savoia-79
20 de desembre de 1938	Albagés	Savoia-79
21 de desembre de 1938	Cogul	Savoia-79
24 de desembre de 1938	Granyena/Castelldans/Cogul	Savoia-79
	Granyena	Savoia-79
25 de desembre de 1938	Cogul/Castelldans	Savoia-79
	Castelldans	FIAT Br-20
	Borges Blanques/Juneda	Savoia-79
	Albagés/Soleràs	FIAT Br-20
26 de desembre de 1938	Castelldans/Albagés/Borges Blanques	Savoia-79
	Castelldans	Savoia-79
27 de desembre de 1938	Borges Blanques	Savoia-79
	Castelldans	Savoia-79
	Cogul/Castelldans	FIAT Br-20
28 de desembre de 1938	Cogul/Castelldans	Savoia-79
	Castelldans	Savoia-79
	Albagés	FIAT Br-20
29 de desembre de 1938	Castelldans	FIAT Br-20
30 de desembre de 1938	Castelldans (3)	Savoia-79 (2)
		FIAT Br-20
31 de desembre de 1938	Castelldans (2)	Savoia-79
3 de gener de 1939	Castelldans (2)	Savoia-79
	Albagés/Castelldans	FIAT Br-20
4 de gener de 1939	Borges Blanques/Castelldans	Savoia-79
5 de gener de 1939	Omellons/Vinaixa	Savoia-79
	Arbeca	FIAT Br-20
6 de gener de 1939	Fulleda/Omellons	Savoia-79
7 de gener de 1939	Arbeca	Savoia-79

Relació de dates i llocs de bombardeigs efectuats a la comarca de les Garrigues

Dia	Lloc	Aviació
2 d'abril de 1938	Borges Blanques/Juneda/ Albagés	Legió Cóndor?
11 de maig de 1938	Borges Blanques	Legió Cóndor?
22 de juny de 1938	Arbeca	Legió Cóndor?
25 de novembre de 1938	Borges Blanques	Aviazione Legionaria Italiana
2 de desembre de 1938	Borges Blanques	Aviazione legionaria
20 de desembre de 1938	Albagés	Aviazione legionaria
21 de desembre de 1938	Cogul	Aviazione legionaria
	Borges Blanques	?
22 de desembre de 1938	Borges Blanques	?
	La Granadella	?
24 de desembre de 1938	Granyena/Castelldans/Cogul	Aviazione Legionaria
	Granyena	Aviazione legionaria
	La Granadella	?
25 de desembre de 1938	Cogul/Castelldans	Aviazione legionaria (tots)
	Castelldans	
	Borges Blanques/Juneda	
	Albagés/Soleràs	
26 de desembre de 1938	Castelldans/Albagés/Borges Blanques	Aviazione legionaria
	Castelldans	
27 de desembre de 1938	Borges Blanques	
	Castelldans	Aviazione legionaria
	Cogul/Castelldans	
28 de desembre de 1938	Cogul/Castelldans	Aviazione legionaria
	Castelldans	Aviazione legionaria
	Albagés	Aviazione legionaria
	La Granadella	?
	Vilosell	?
29 de desembre de 1938	Castelldans	Aviazione legionaria
30 de desembre de 1938	Castelldans (3)	Aviazione legionaria
	Vinaixa	?
31 de desembre de 1938	Castelldans (2)	Aviazione legionaria
	Borges Blanques	?
3 de gener de 1939	Castelldans (2)	Aviazione legionaria
	Albagés/Castelldans	
4 de gener de 1939	Borges Blanques/Castelldans	Aviazione legionaria
5 de gener de 1939	Omellons/Vinaixa	Aviazione legionaria
	Arbeca	Aviazione legionaria
6 de gener de 1939	Fulleda/Omellons	Aviazione legionaria
7 de gener de 1939	Arbeca	Aviazione legionaria

Relació de víctimes dels bombardeigs a la comarca de les Garrigues

Víctima	Lloc mort	Data
Abella Alberich, Dolors	Bovera	Es desconeix
Aixalà Durán, Maria	Omellons	7-1-1939
Arnau Aguilar, Josep (soldat)	Borges Blanques	25-11-1938
Badillo Baldrich, Joan	Borges Blanques	2-4-1938
Badillo Baldrich, Octavi	Borges Blanques	2-4-1938
Baldrich Boronat, Josepa	Borges Blanques	2-4-1938
Barrionuevo Aldomà, M ^a Carme	Borges Blanques	2-4-1938
Batista Duch, Teresa	Borges Blanques	2-4-1938
Bellet Nogués, Maria	Borges Blanques	2-4-1938
Benet Serra, Blai	Borges Blanques	21-12-1938
Bosch Argilés, Josepa	Borges Blanques	25-11-1938
Bosch Safont, Maria	Borges Blanques	25-11-1938
Bosch Visa, Magdalena	Borges Blanques	2-4-1938
Briansó Nogué, Eugeni	Albagés	20-12-1938
Bruno Palau, Delfina	Vinaixa	30-12-1938
Calzada Quer, Maria	Borges Blanques	2-4-1938
Cases Miró, Irene	Borges Blanques	25-11-1938
Codony Romeu, Serafina	Borges Blanques	25-11-1938
Cuadrat Piñol, Ramon	Albagés	1-1-1939
de Miguel Maldonado, M ^a Carme	Borges Blanques	2-4-1938
Esqué Capdevila, Dolors	Borges Blanques	25-11-1938
Estradé Camí, Francesc	Borges Blanques	13-5-1938
Falcó Aliet, Magdalena	Borges Blanques	25-12-1938
Fallada Ribera, Magdalena	Arbeca	23-6-1938
Farré Beà, Àngela	Borges Blanques	25-11-1938
Ferran Boldú, Josep	Arbeca	7-1-1938
Ferret Tort, Antoni (Soldat)	Arbeca (Hospital)	26-11-1938
Fusté Figueras, Rosa	Borges Blanques	31-12-1938
Fusté Martí, Maria	Borges Blanques	2-4-1938
Gabernet Gayà, Ramon	Arbeca	11-1-1938
Gassió Lladó, Maria	Vinaixa	1-1-1939
Gelonch Mora, Antònia	Juneda	2-4-1938
Giné Farré, Rosa	Borges Blanques	2-4-1938
Giné Zaragoza, Josep	Vinaixa	4-1-1939
Guasch Domènech, Ramona	Borges Blanques	2-4-1938
Guiu Panadès, Domingo	Soleràs	11-1-1938
Herrera Piqué, Carme	Borges Blanques	2-4-1938
Jordà Arán, Lluís	La Granadella	25-12-1938
López Pons, Ramon	Castelldans	24-12-1938
Martí Freixinet, Josep	La Granadella	24-12-1938
Masdeu Prats, Andreu (Soldat)	Borges Blanques	25-11-1938
Massana Maspons, Josep	Borges Blanques	2-4-1938
Mateu Barberà, Mercè	Albagés	2-4-1938
Minguella Giné, Carme	Borges Blanques	2-4-1938
Mir Cornudella, Joan	Borges Blanques	25-11-1938
Mor Gort, Ramon	Granyena	24-12-1938
Navés Tilló, Josep Antoni	Arbeca	18-1-1939
Olcos Montalà, Maria	Borges Blanques	25-11-1938

Víctima	Lloc mort	Data
Oliveres Reig, Ramon	Albagés	2-4-1938
Oriol Bonet, Felisa	Castelldans	24-12-1938
Pardo Larrasa, Juan (Soldat)	Borges Blanques	25-11-1938
Pascual Cortada, Josep M ^a	Vinaixa	5-1-1939
Pastó Falcó, Josep	Borges Blanques	2-4-1938
Pedrós Escoda, Concepció	Juneda	2-4-1938
Perera Solé, Josep	Borges Blanques	2-4-1938
Pifarré Ricart, Mateu	Borges Blanques	22-12-1938
Piqué Bertran, Josep	Borges Blanques	2-4-1938
Plana Urgell, Maria	Vinaixa	6-1-1939
Prats Benet, Ramona	Borges Blanques	2-4-1938
Preixens Torreadella, Leandre	Soleràs	27-12-1938
Preixens , Ramon	Pobla de Cérvoles	Es desconeix
Quintana Raich, Assumpció	Borges Blanques	25-11-1938
Quintillà Ricart, Tresa Francisca	Borges Blanques	25-11-1938
Rebull Barrufet, Antoni	Castelldans	25-12-1938
Revés Gómez, Pere	Castelldans	25-12-1938
Ricart Farrerons, Avelina	Borges Blanques	22-12-1938
Riu Morera, Antònia	Borges Blanques	2-4-1938
Rius Arrufat, Joan	Borges Blanques	2-12-1938
Roigé Ginestà, Pau	Cogul	21-12-1938
Safont Culleré, Dolors	Arbeca	7-1-1939
Sans Gairoles, Ramona	Borges Blanques	2-4-1938
Sans Rius, Dolors	Arbeca	7-1-1939
Sans Rubí, Cèsar	Borges Blanques	25-11-1938
Sans Solà, Josep Anton	Borges Blanques	25-11-1938
Segura Rovirosa, Pau	Borges Blanques	31-12-1938
Sementé Cases, Maria	Borges Blanques	25-11-1938
Sementé Satorra, Carme	Borges Blanques	25-11-1938
Sentís Biosca, Josepa Àgueda	Granadella	22-12-1938
Sobera Morana, Joan Josep	Borges Blanques	15-12-1938
Solà Cruset, Josepa	Borges Blanques	25-11-1938
Solsona Casals, Francesc	Juneda	2-4-1938
Suñé Serrano, Josepa	Borges Blanques	25-11-1938
Torra Bernadich, Joan	Juneda	2-4-1938
Viladegut Messalles, Isabel	Castelldans	24-12-1938
Viles Carrascosa, Maria	Borges Blanques	2-4-1938

Relació de víctimes de bombardeigs refugiades a les Garrigues

Víctima	Lloc mort	Data
Aragón González, Daniela	Castelldans	25-12-1938
Cabanillas Guerra, Dolores	Borges Blanques	2-4-1938
Gómez Cerezo, Juan	Juneda	2-4-1938
Guerra Martínez, Eleuteria	Borges Blanques	2-4-1938
Herrero Domínguez, Aurelia	Borges Blanques	2-4-1938
Lechuga López, Juan	Arbeca	8-1-1939
López González, M ^a Carmen	Borges Blanques	2-4-1938

Bibliografia

- AMAT I FLOTATS, S. *L'Espluga Calba: un poble amb passat, que viu el present, obert al futur*. L'Espluga Calba: Ajuntament de l'Espluga Calba, 1999.
- ARBÓS PASQUAL, A.; ARBÓS PALAU, R. M. *Tarrés. Tesel·la nacional*. Lleida: Diputació de Lleida, 1999. (Viles i Ciutats; 22)
- ARIAS RAMOS, R. *La Legión Cóndor en la Guerra Civil. El apoyo militar alemán a Franco*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2003.
- ARQUÉS, A.; ROSSELLÓ, A. «Memòria de les víctimes de la guerra de 1936 a 1939 a Juneda». *Fonoll*, núm. 129 (juliol-agost 2003), p. 37-40.
- «Memòria de les víctimes de la guerra de 1936 a 1939 a Juneda». *Fonoll*, núm. 135 (juliol-agost 2004), p. 34-42.
- BARALLAT I BARÉS, M. *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- BORCH CASAMITJANA, J. «Petita història del nostre poble. Cròniques v-vi-vii-ix-x». *Foment Cultural de la Poble de Cérvoles*, 1987-1991.
- CONTINENTE CUEVAS, J. A.; ARBÓS GABARRÓ, S. *Fulleda. Un poble de les Garrigues*. Lleida: Diputació de Lleida, 1993. (Viles i Ciutats; 20)
- CORRETGÉ, F.; GIRALT, A. *Morts de la Guerra Civil al cementiri d'Alpicat* [en línia], 2006. A: <<http://www.alpicat.org/historiaguerracivil>>.
- CUADRAT I REALP, J. *Cogul: Narració històrica novel·lada*. Lleida: s. n., 1978.
- *El fossar de la llibertat: drama del Cogul*. Niça: Edicions de la Llibertat de Catalunya, 1970.
- ESTRADÉ PRENAFETA, J. «Brisalls d'històries de la Guerra Civil espanyola». A: *V Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Les Borges Blanques: Fonoll, 2006, p. 70-72.
- FARRÉ LLORETA, B.; MARTÍ PIQUÉ, R. *Juncosa de les Garrigues*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995.
- GALITÓ, P. [et al.]. *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Lleida: Pagès Editors, 2006.
- GINÉ FREIXES, M. «Els bombardeigs a les Borges Blanques durant la Guerra Civil (1936-1939)». A: *II Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Tarrés: Ajuntament de Tarrés; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2000, p. 145-156.
- «Les esglésies a les Borges Blanques durant la Guerra Civil (1936-1939)». *Terrall*, núm. 3 (octubre-novembre 1981), p. 16.
- GONZÁLEZ ÁLVAREZ, M. *Aspectos militares de la Guerra Civil: La actuación en España de la Legión Cóndor*. Lleó: Universidad de León. Secretariado de Publicaciones, 2006.
- LISTER, E. *Memorias de un luchador. Los primeros combates*. Madrid: G. del Toro ed., 1977.
- LLADONOSA PUJOL, J. *La història de l'Albi i la seva antiga baronia*. Lleida: Diputació de Lleida, 1986.
- LLADONOSA PUJOL, J.; SOLÉ SEGARRA, J. *Història de la Granadella*. 2a ed. La Granadella: Ajuntament de la Granadella, 2005.
- MATTIOLI, G. *L'aviazione legionaria in Spagna*. Roma: L'Aviazione, 1937.
- MEZQUIDA I GENÉ, L. M. *La Batalla del Segre: repercusiones del Ebro en el oeste de Cataluña. Marcha por Aragón. Asedio y defensa de Lérida. Ataque a las cabezas de puente de Balaguer y Seròs. Acción divisiva de Vilanova de la Barca y defensiva del Bajo Segre*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1988.
- NATAL, B.; GONZÁLEZ, J. L.; RUBIÓ SOBREPÈRE, J.; SANTAMARIA, D. *Un cop d'ull al passat de Cervià*. Cervià de les Garrigues: Ajuntament de Cervià de les Garrigues, 1995.
- NOGUÉ PASTÓ, L. «Defensa i ocupació del Vilosell: 6-1-1939». A: *III Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Cervià de les Garrigues: Ajuntament de Cervià de les Garrigues, 2003, p. 283-308.
- *1184-1984. Vuit segles de la carta de població. El Vilosell. Reculls històrics*. Lleida: s. n., 1985.
- PEDRIALI, F. *Guerra di Spagna e aviazione italiana*. Roma: Aeronautica Militare Italiana, 1992.
- PERNAU, J. *Memòries. D'Arbeca a l'Opus Mei*. Barcelona: La Campana, 2004.
- RUBIÓ SOBREPÈRE, J. «Victimes de les Guerra Civil a Cervià de les Garrigues». *El Cérvol*, núm. 238 (maig-juny 2005), p. 18-19;
- «Victimes de les Guerra Civil a Cervià de les Garrigues». *El Cérvol*, núm. 239 (juliol-agost 2005), p. 18-19.
- «Victimes de les Guerra Civil a Cervià de les Garrigues». *El Cérvol*, núm. 240 (setembre-octubre 2005), p. 18-19.
- «La revolució al camp. La formació de les col·lectivitats agrícoles a la comarca de les Garrigues durant la Guerra Civil (1936-39)». A: *Fites en el temps. VI Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Juneda: Fonoll, 2008, p. 145-176.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, J. *Una ciutat en guerra. Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- SANS GENÉ, J. M. «Victimes de la Guerra Civil a Arbeca (1936-19....)». A: *IV Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Lleida: Impremta Provincial; Consell Comarcal de les Garrigues, 2004, p. 173-184.
- SALAS LARRAZÁBAL, J. *Intervención extranjera en la guerra de España*. Madrid: Editora Nacional, 1974.
- *La guerra de España desde el aire. Dos ejércitos y sus cazas frente a frente*. Barcelona: Ariel, 1971.
- SATORRA MARÍN, J.; GASSIÓ MÒNICO, R. S. *Els carrers de les Borges i les petjades de la història*. Les Borges Blanques: Cultural Sud-Oest, 2006. (El Burj; 2)
- SERÓ SERRA, C. *Historia de Albagés*. Lleida: Artis, 1980.
- SERVICIO HISTÓRICO MILITAR; GÁRATE BÓRDOBA, J. M. [ponent]. *Partes oficiales de guerra, 1936-1939*. Madrid: Liberia Editorial San Martín, 1977.
- SOLÉ I BARJAU, Q. *El secret del Valle de los Caídos. Els noms dels milers de morts traslladats per Franco des de les fosses comunes* [supl.]. *Sàpiens*, núm. 67 (maig 2008).

- SOLÉ SABATÉ, J. M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- SOLÉ SABATÉ, J. M.; VILLARROYA I FONT, J. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990. (Abat Oliva; 75)
- *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- *L'ocupació militar de Catalunya. Març 1938-febrer 1939*. Barcelona: L'Avenç, 1987. (Clio; 8)
- *Espanya en flames. La Guerra Civil desde el aire*. Madrid: Temas de Hoy, 2003.
- [dir.]. *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2004. 6 v.
- SOLÉ SEGARRA, J. *Història de la Granadella. Noves aportacions*. Vol. II. Lleida: Arts Gràfiques Bobalà, 1999.

